

Beke Zsolt

Szűkülő tér – Vándorlási és letelepedési minták az 1945 utáni budapesti orthodox hitközségi tagok köréből

„Szóval nem volt az, nagyon rossz állapotban volt a ház. [A Löffler család a második kerületben lakott, messze Pesttől. Imádkozni az Alma utcába jártak. Az apa, Löffler Imre a Chevra Kadisa titkára volt. – B.Zs.] De egy nagy ház volt, és a kommunista időben megvolt a szabály, hogy hány embernek hány szobában lehetett lakni. És ha valaki nagyobb lakásba volt, akkor betettek társbérelő, albérelő, nem tudom, hogy hívták annak idején. És az én apám nagyon félt, nehogy egy olyan valakit tegyenek be, akár zsidó, akár nem zsidó, aki nem kósert eszik, mert a konyha is közös volt akkor. [...] És ez is például egy... egy... szörnyű egy ortodox embernek és..., és ez ami támadás érheti a hitközséggel kapcsolatban. A vidéki zsidókat, ...56-ban nagyon kevesen maradtak, hogy, illetve Magyarországon is annyian elmentek, hogy, hogy tulajdonképpen mindenki pótolhatatlan volt. És Ma..., és Pesten, pesti zsidók, aki volt, középkorúak vagy mozgóképesek '56-ban elmentek. Akik maradtak ottan, azok csak az öregek voltak, vagy pedig betegek, vagy pedig az egész fiatalok, akik nem tudtak elmenni. És akármilyen egy sajtó vagy egy akármilyen ortodox funkcionáris, hogyha elment vagy meghalt, nem volt kivel pótolni. Hát hogyan pótol..., hogyan tudták ezt, ezt pótolni? Hogy vidékről, az egyes falvakról, vagy kisebb városokba, ahol megmaradt egy-egy ember, egy-egy család, valamilyen oknál fogva, vagy ott volt neki valami üzlet, vagy valami megélhetés, vagy egy munka, vagy félt elmenni, vagy nem volt hová menni, és ha tudtak róla Pesten, hogy abba és abba a faluba van egy zsidó, aki képes lenne ezt az állást elfoglalni, akkor azt odacsalogatták Pestre. És az apám tudta azt, hogy Peste..., Misk..., Debrecenbe' lakik egy család, és nagyon nehezen él, és egy vallásos ember, sajtó ember, és gondolta azt, hogy Pesten fog tudni valami állást kapni. És nagyon félt, hogy valakit beköltöztetnek a házba. És levelezésbe került vele, akkor még a telefon nem volt, '56, '57, '58, a telefon nem volt olyan, nem volt

minden házba' telefon, inkább utcai telefonokat használtak, szóval nehéz volt, inkább levelezés volt. [Az elbeszélte történet 1956 végén vagy 1957 elején játszódhatott le. Az említett debreceni család – legalábbis a családfő – 1957 februárjában érkezett Budapestre. – B.Zs.] És tudta, hogy van egy család, úgy hívták, hogy Krauszék, Debrecenből. És kerestek sajhetot Pesten. És apám gondolta, hogy talán ez az ember fog tudni kitanulni sajhetnek. És neki volt ott egy lakása, nem volt egy külön lakás, de félt, hogy az ő lakása túl nagy, inkább, hogy az állam tegyen be valakit... [...] Akkor az apám hívta a Krauszékat, hogy jöjjenek föl. Őneki volt, nem tudom, volt 3-4 gyerek akkor, vagy 5, nem is tudom. Kisgyerekek. [Krauszéknak ekkor két fiuk és két lányuk volt. A Budapestre költözés idején már a Dob utca 35-be jártak iskolába. – B.Zs.] És nem és nem, és ő húzta, nem tudott elhatározni, ott valami biztosítónál dolgozott ott, Debrecenbe' és... megélhetése. Azért általában' sok zsidó volt biztosítási ügynök, mert nem volt időhöz kötve, mikor dolgozik, ugye. Ha hétközben megvolt, az ügyse kapott fizetést, csak kapott azután, amennyit eladott. Ami kötvényeket eladott, azután kapott részesedést. Ezért nagyon sok zsidó elment biztosítási ügynöknek úgy, hogy tudja a szombatot tartani. És azt mondta, hogy neki meg van a megélhetése... [...] Apám egyik nap fölült a vonatra és leutazott Debrecenbe, és megfogta a feleségét és a gyerekeket, és felültette a vonatra, és elhozta oda, hozzánk. És akkor egy hét múlva jött a férje, és ment a csomagokkal, hát akkor már... Szóval ezt is csak arra mondom, hogy ilyen dolgokat kellett, hogy az emberek legyenek elfoglalva, csak azért, hogy legyen egy lakója, aki szintén szombattartó, és tud közös konyhát tartani.”¹

Az interjúrészlet az 1950-es évek közepéről mutat be egy élethelyzetet: egy hagyománykövető fővárosi családfő Budapestre költöztet egy vidéken élő, vallásos, orthodox² családot. Vidékről, Budapestre. A megszokott, ismert, városi vagy falusi környezetből a sokszor ismeretlen fővárosba, a megélhetés érdekében vagy biztonságosabb közeget remélve, ahogyan

□ Beke Zsolt szociológus, a Holokauszt Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény kutatója, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem doktorandusza. E-mail cím: bekezs@or-zse.hu

¹ Interjú Löffler Józseffel az 1956 utáni magyarországi zsidó mindennapi életről. Készítette: Beke Zsolt, 2012. május 16.

² Tekintve, hogy a forrásanyagban a közösség tagjai akár intézményi szinten, akár a jelentkezők esetében egyéni szinten, a kifejezést szinte kizárólag ebben a formában használják (orthodox), én is ennél az írásmódnál maradok. Természetesen, ahol idézett szövegben ettől eltérően szerepel, ott a betűhív közlést alkalmazom.

ezt már elődeik is tették, hosszú évtizedek (évszázadok) óta. Bármely országrészből érkeztek is ekkor, akár kalapot hordott egykori lakhelyükön a rabbi, akár strájmilit, a második világháború utáni Magyarországon hagyománykövető zsidóként vallásos közösséget is kerestek maguknak a fővárosban. Ám az eltérő vallásos szokásaiknak, melyeket az orthodoxia mint hagyománykövető irányzat egyként fogott össze, a fővárosba költözés után is megmaradhattak a nyomai.

Tanulmányomban egy folyamatban lévő kutatás kezdő lépéseként a második világháború utáni magyarországi orthodox zsidóság társadalomtörténetének térbeli dimenzióit próbálom egy különleges forrás, a Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközséghez 1945 és 1971 között beadott tagjelentkezési lapok feldolgozásával bemutatni. A tagjelentkezési lapok fennmaradt, mai napig kutatható része, több mint 1400 fő jelentkezését dokumentálja.³ Ebből építettem adatbázist, s ennek segítségével egy tágabb és egy szűkebb térben vizsgálom majd az orthodoxia elhelyezkedését. Tágabb körben – mely egyben az időben is szélesebb periódust ölel fel – a hitközségbe tagként jelentkezők Budapestre vándorlásának tendenciáit vizsgálom a 19. század harmadik harmadától egészen az 1960-as évekig követve az orthodoxia belső vándorlását. Majd ezután a jelentkezők Budapesten belüli elhelyezkedését veszem szemügyre, arra keresvén a választ, hogy a fővárosi orthodox zsidóság korábbi kutatásokban leírt lakóhelyi szegregációja hogyan változott a második világháború utáni években.⁴

³ Ezúton köszönöm a Magyar Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség levéltárosának, Lóczy Tamásnak az anyag feldolgozásában nyújtott fáradhatatlan segítőkészségét.

⁴ Szerény eszközeimmel folytatni, illetve kiegészíteni próbálom elsősorban Zeke Gyula: A budapesti zsidóság lakóhelyi szegregációja a tőkés modernizáció korszakában (1867-1941). In: Lendvai L. Ferenc – Sohár Anikó – Horváth Pál (szerk.): *Hét évtized a hazai zsidóság életében*. 1. kötet Budapest: MTA Filozófiai Intézet, 1990b. 162-185., Prepuk Anikó: A területi átrétegződés vizsgálata Pest ortodox zsidó kereskedői között (1873-1895). In: Fehér András (szerk.): *Magyar Történelmi Tanulmányok XXI*. Debreceni Egyetem: Debrecen, 1988. 41-56., Karády Viktor – Palásti Mónika: Ecsetvonások a budapesti ortodoxiáról. *Budapesti Negyed*, 1995/2. 57-73., Ladányi János: A zsidó népesség térbeli elhelyezkedésének változásai Budapesten 1870 és 2000 között. In: Kovács András (szerk.): *Zsidók a mai Magyarországon. Az 1999-ben végzett szociológiai felmérés eredményeinek elemzése*. Budapest: Múlt és Jövő. 2002. 77-101. című munkáiban leírt megállapításokat.

A forrás bemutatása

A Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközséghez beadott jelentkezési lapok a társadalomtörténeti, vallásszociológiai és vallástudományi vizsgálódás meglehetősen széles skáláját kínálják. Maga az irat (a felvételi adatlap) egy demográfiai kérdőívhez is hasonlítható, hiszen a jelentkező neve mellett olyan, a társadalomtörténeti kutatás számára is felhasználható változók szerepelnek rajta, mint a jelentkező születési helye és ideje, aktuális budapesti lakcíme, családi állapota, foglalkozása, alkalmazotti státusza, alkalmazásának helye és gyermekeinek száma. A felvételi lapok adatai ugyan nem módszerszerű adatgyűjtés eredményeként keletkeztek, és az idődimenzió természeténél fogva a korábbi időszakokra a későbbiekhez eltérően alacsonyabb esetszámokkal dolgozhattam, de a felvételi lapokon érintett témák széles köre – mivel ezek a demográfiai adatok mellett a budapesti vallásos intézményrendszer igénybevételével kapcsolatos kérdéseket is tartalmaznak – jó lehetőséget nyújt arra, hogy közelebbi képet kapjunk a holokauszt utáni orthodoxia társadalomtörténetéről. Annál is inkább, mert ebből az időszakból a vallásos zsidóság kapcsán hozzáférhető, összetett célra felhasználható hasonló források száma csekély. Mindamelllett az 1950-es évek közepe után annyira kicsi a jelentkezők száma, hogy ezek alapján kevésbé érvényes megállapítások tehetők csupán.

Zsidó család, 1954. Fortepan, Hámori Gyula adománya

Az adatlapokat maguk a jelentkezők töltötték ki, szinte mindig kézírással és magyar nyelven. A jelentkező neve minden, a címe pedig szinte minden esetben szerepel, mivel a hitközség postai levelezésen keresztül tartott kapcsolatot a tagjelölttel. Legmagasabb arányban ezek mellett a születési hely (86%), a foglalkozás (86%), és a születési idő (82%) jelenik meg a válaszok között. Nagyságrendileg hasonlóan magas arányban érkeztek válaszok a látogatott templomra vonatkozó (76%) és a „mióta lakik Budapesten” kérdésekre (74%) is.

A jelentkezés időpontja nem mindig esett egybe a Budapestre költözés időpontjával. Bár a jelentkezések 1945 utániak, de a jelentkezők egy része akkor már akár évtizedek óta élt a fővárosban. A jelentkezések pontos, konkrét motivációja az esetek jelentős részében nem ismert. A tagfelvételi procedúra során keletkezett iratok nyomán olykor sejteni lehet, hogy a hitközségi tagok számára nyújtott anyagi, tárgyi támogatás az, ami jelentkezésre sarkallja a jelentkezőt. Több esetben az érintettek azért érkezhettek Budapestre, mert vidéken ellehetetlenült a vallásos élet.⁵

Az orthodoxia magyarországi régióinak beosztása

Az elemzés során az általam vizsgált csoport (az orthodox zsidóság) heterogenitását elsősorban regionális különbségek mentén próbálom leírni. Mivel beosztásom eltér egyrészt a hagyományos magyar statisztikai irodalomban megszokottól (mert annak alapvetően természetföldrajzi és történelmi gyökerű megalapozottsága kevésbé tűnik alkalmasnak arra, hogy keretein belül értelmezhessem adataimat), másrészt különbözik az újabb, kifejezetten a zsidóság egyes társadalmi-gazdasági jellegzetességeit figyelembe vevő régióbeosztástól,⁶ röviden bemutatom saját szempontjaimat.

⁵ Frojimovics Kinga: *Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868-1950*. Budapest: Balassi, 2008. 375.

⁶ A magyar statisztikai irodalom a Duna jobb és bal partja, Duna–Tisza köze, Tisza jobb és bal partja, Tisza–Maros szöge, Királyhágón túl/Erdély beosztást alkalmazta. Lásd: *A Magyar Szent Korona Országainak helységnévtára*. Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1913. Frojimovics Kinga módosított régióbeosztásának alapja, hogy „az egyes régiókban mekkora a szóródása a hitközség adófizető tagjai arányának a hitközség teljes lélekszámához viszonyítva”. Frojimovics, 2008. 159–166.

Esküvő a Kazinczy utcai orthodox központ dísztermében, 1948. Fénykép. Fortepan, Hámori Gyula adománya

Elemzéseimben a következő régióbeosztást követem:

1. Budapest
2. Északnyugat-Magyarország (Pozsony, Nyitra, Bars, Győr, Moson, Sopron, Komárom, Esztergom, Árva, Trencsén, Turóc, Liptó, Zólyom, Hont megye)
3. Nyugat-Magyarország (Vas, Zala, Veszprém, Somogy, Baranya, Tolna, Fejér megye)
4. Alföld és Délkelet-Magyarország (Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Bács-Bodrog, Arad, Temes, Torontál, Krassó-Szörény, Csanád, Csongrád, Békés, Jász-Nagykun-Szolnok megye)
5. Északkelet-Magyarország (Heves, Nógrád, Gömör és Kis-Hont, Abaúj-Torna, Borsod, Zemplén, Hajdú, Szabolcs, Zemplén, Sáros, Szepes megye)

6. Északkeleti- Határvidék (Ung, Bereg, Máramaros, Beszterce-Naszód megye)⁷
7. Erdély (Bihar, Szatmár, Ugocsa, Szilágy megye és a történeti Erdély területe, Beszterce-Naszód kivételével)
8. A jelentkezők közül számosan az egykori Magyarország területén kívül születtek. Ebből a csoportból azonban értelemszerűen nem képezhettem egységes kategóriát, hiszen a „külföldi” születésen túl nem feltétlenül rendelkeznek e jelentkezők a mindennapi valóság vagy a vallásszociológia különböző dimenzióiban közös mutatókkal. Mivel legtöbbször a határokon túlról Budapestre érkezők közül a történeti Galiciában születtek, ráadásul ennek a csoportnak az elemszáma értelmezhetően nagy, így külön kategóriaként ezt a csoportot is beépítettem az elemzésekbe.

Az alapvető kiindulópont számomra Zeke Gyula tanulmánya,⁸ aki a magyarországi zsidó hitközségek orthodox, status quo ante és neológ irányzatok szerinti megoszlását vitte térképre. Eszerint az országban jól elkülöníthetően két nagy, tisztán orthodox vagy jelentősen orthodox többségű területet találunk: északnyugaton, Pozsony környékén (Nyitra, Pozsony, Bars, Győr, Moson és Sopron megyéket számolva ide, ez a terület a hagyományos szóhasználatban Oberland), illetve a jelentős kiterjedésű északkeleti (Unterland) és keleti országrészen, az északi Sároستól Kárpátalján át egészen Erdély délkeleti csücskéig. A zsidó lakosság szempontjából az ország dunántúli része, illetve az Alföld Bácskával és Bánáttal, valamint az északi országrész Sáros és Nyitra között fekvő része pedig vegyes vagy többé-kevésbé neológ dominanciájú.

Az orthodox–status quo–neológ irányzat elkülönítésén alapuló felosztáson túl egy olyan régióbeosztás tűnik hasznosnak, amely jobban leképezi az orthodoxián belüli vallási, vallásszociológiai különbségeket. Michael K. Silber nyomán többek közt Frojimovics Kinga mutatja be, hogyan alakult ki a 19. század második harmadára három csoport az orthodoxián belül.⁹ Silber írásában hangsúlyozza, hogy e hármas fel-

⁷ Erre a régióra nem használnám a *Kárpátalja* kifejezést, mert a saját beosztásom szerinti régió kiterjedése eltér annak köznyelvi értelemben vett területétől.

⁸ Zeke Gyula: Szakadás után... In: Lendvai et al., 1990a. 145–162.

⁹ Hildesheimer Azriel, kismartoni rabbi vezetésével a neoorthodoxia, Schick Mózes huszti rabbi irányítása alatt a centrum-tábor és a Lichtenstein Hillel, Szofer Hajim és Schlesinger Akiva Jozsef hármas vezette ultraorthodoxia, melyhez csatlakoztak egyes magyarországi haszid csoportok is. Frojimovics, 2008. 58–59.

osztásnak jól elkülöníthető regionális vonatkozásai vannak: a zsidóság körében végzett 1880-as statisztikai felmérésre hivatkozva alapvető kulturális különbséget mutat be az északnyugati Oberland és az északkeleti Unterland között. Míg például az északnyugati megyék (Nyitra, Pozsony és Trencsén) zsidósága esetében kétharmad volt az írástudók aránya, addig az unterlandi népesség esetében sokkal alacsonyabb, Zemplénben volt a legmagasabb a maga 42%-ával, de Máramarosban a 15%-ot sem érte el.¹⁰ Silber kiemeli, hogy bár a haszidizmus nem került többségbe az északkeleti zsidóság körében, de jelen volt ebben a régióban: folyamatosan éreztette hatását, és családi, gazdasági, kulturális kapcsolatokon keresztül erős volt a kapcsolódás a galíciai, többnyire haszid háttérű zsidósághoz.¹¹ Emellett Silber arra is rámutat, hogy Unterlandon, szemben Oberlanddal (ahogyan az alföldi, nyugat-magyarországi, neológ többség körében élő orthodoxyával kapcsolatban is) kedvezőbbek voltak a körülmények egy kulturálisan szegregált élethez, ami pedig hozzájárult a saját kulturális, vallási normák stabilabb életben tartásához. Így tehát megalapozottnak tűnik, hogy külön régióként kezeljem az oberlandi és az unterlandi területeket, illetve a fenti megállapítások mentén külön régiókba kerüljenek a többnyire neológ többségi környezetben élő nyugat-magyarországi és alföldi, dél-magyarországi területeken élő orthodoxok csakúgy, mint az ország legszámosabb, ám a neológiához mérten helyben mégis kisebbségben lévő, kifejezetten urbanizált környezetben élő orthodox közösség a fővárosban.¹²

A keleti és északkeleti területeket azonban további régiókra osztanám, amire a haszid vallási, kulturális hatás érvényesülésének ereje adhat alapot, és aminek gyakorlati mércéjéül a jiddis nyelv használatának közösségen belüli elterjedését tekintem. A 19–20. századi magyar népszámlálási adatok között általában nem szerepelt nyelvhasználati kategóriaként a jiddis. 1941 az egyetlen olyan év, aminek során a magyar

¹⁰ Silber, Michael K.: *The Emergence of Ultra-Orthodoxy: The Invention of a Tradition*. In: Wertheimer, Jack (ed.): *The Uses of Tradition. Jewish Continuity in the Modern Era*. New York – Jerusalem: The Jewish Theological Seminar, 1992. 41.

¹¹ Silber, 1992. 41.

¹² A regionális felosztás további megalapozásához felhasználtam Karády Viktor szempontjait is. Karády Viktor: *A magyar zsidóság regionális és társadalmi rétegződéséről* (1910). In: Karády Viktor: *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás. Tanulmányok*. Budapest: Cserépfalvi, 1997. (Az ott az 5. jegyzetben olvasható megállapítás Zemplén „neológ beállítottságáról”, valószínűleg csupán elütés, az Árva, Hont, Zólyom sort minden bizonnyal Liptó követheti. Természetesen ez a tanulmány komoly érdemeihez képest csupán apróság.)

állam felmérte az e nyelvet használók körét¹³ is a visszacsatolások után immár ismét megnagyobbodott területű országban.¹⁴ Ha e nyelvhasználati adatokra tekintünk, azt látjuk, hogy ebből a szempontból határozott különbségek rajzolódnak ki az északkeleti-keleti orthodox tömbön belül. Négy, az északkeleti határ mentén található vármegyében – Máramarosban, Ungban, Beregben és az észak-erdélyi, szintén határmenti Beszterce-Naszódban – a jiddist használók aránya a helyi zsidóságon belül bőven meghaladja az 50%-ot. Így az 1941-es népszámlálás adatai szerint Máramarosban 87%, Ungban és Beszterce-Naszódban egyként 62%, Beregben pedig 59% a jiddis anyanyelvűek aránya a zsidóság körében.¹⁵ A jiddis nyelv elterjedtebb használata alapján megkülönböztethető terület tehát nem pontosan a hagyományosan Kárpátaljának nevezett történeti-földrajzi régió – egyébként is mesterséges¹⁶ – határait követi, hanem Észak-Erdély irányában túllép azon. Az északkeleti megyék közül, ahol az országos átlaghoz képest magasabb a zsidó lakosság aránya (a teljes 1941-es országterületen 4,9%, míg az 1937-es területre számított Szabolcs megyében 5,6%, Zemplénben 7,1%), a zsidó közösség a népszámlálás adatai szerint gyakorlatilag egyáltalán nem jiddis nyelvű. Tekintve hát, hogy az előbbi négy határmenti megye zsidó lakossága

¹³ Kepecs József (szerk.): *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1993.

¹⁴ A korábbi népszámlálások alkalmával a jiddisül beszélőket valószínűleg a német nyelvűek kategóriájához sorolhatták.

¹⁵ A zsidóságon belüli „jiddis nyelvhatár” érdekesen rajzolódik ki Bereg megye népszámlálási adatai alapján: e vármegye területének adatait ugyanis az 1941-es népszámlálás három különböző területre bontva is megadja, s ezekben külön-külön is hozza a valósi és nyelvi adatokat. A trianoni béke után Magyarországnál maradó, 1871 fő zsidó lakosságú beregi megyerészen a zsidóság aránya az országos arány fölötti (6,4%), de itt statisztikailag említésre méltó jiddis nyelvű lakosság nincs (11 fő, 0,0%). Az első bécsi döntés során, 1938-ban visszakerült népesebb megyerészben (23 486 főnyi zsidósággal), a zsidóság aránya 20,8%, itt már jiddisül beszél a zsidó lakosság közel 1/3-a (32,2%). Végül az 1941-ben elfoglalt területen a zsidóság számaránya az összlakosságon belül ugyan alacsonyabb (9,6%) – számszerűleg közel annyi, mint a „bécsi” beregi részen (20 799) –, viszont ennek a zsidó lakosságnak már 96%-a jiddis nyelvű a népszámlálás adatai alapján. Délről északra, a galíciai határ felé haladva így lesz egyre elterjedtebb Beregben a jiddis használata, mígnem az északi megyerészen szinte kizárólagossá válik. Máramarosra és Ungra hasonlóképpen igazak a fentiek, ott csupán az 1938 előtti adat hiányzik (lévén a trianoni országban ezekből a korábbi megyékből nem maradt Magyarországnál terület). Máramarosban a déli terület zsidóságának 83%-a jiddis nyelvű, még északabbra 92%, Ung esetében még látványosabb a különbség a déli és az északi megyerész között: délebbre a zsidó lakosság 9%-a, míg az 1941-ben visszafoglalt, északi ungi megyerész zsidóságának 81%-a jiddis nyelvű. Kepecs, 1993.

¹⁶ Konrád Miklós: Demográfiai változások. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Budapest: Aposztróf. 2013. 15.

nyelvi, kulturális és mindennapi vallásosságában (valószínűleg) akár még az orthodox unterlandi zsidóságtól is eltér – s tudjuk is, hogy például Beregben sem volt zökkenőmentes a helyi haszidok és nem haszid orthodoxok együttélése¹⁷ –, ezt a négy északkeleti, határmenti megyét elterjedt jiddis nyelvhasználattal jellemezhető zsidóságával külön régióként kezelem.¹⁸ (Kutatásom későbbi szakaszában figyelemre méltó lehet, hogy e csoport a fővárosba költözve milyen súllyal jelent meg a budapesti, többnyire magyar nyelvű orthodox hitközség életében.)¹⁹ Emellett az unterlandi tömbtől külön régióként kezelem az erdélyi országrészt, ideszámítva Szatmár és Bihar megyét, Ugocsával együtt. Ezekben a megyékben ugyanis (a neológiai szembeni) orthodox dominancia mellett szintén jelentős arányban él jiddis nyelvű zsidóság. Ahogy korábban már láttuk, azzal ellentétben, hogy az orthodox dominanciájú Szabolcsban és Zemplénben a népszámlálások adatai szerint nem találunk jiddis nyelvű lakosságot (pedig tudjuk jól, hogy e megyéknek is volt haszid vallásosságú lakossága), Szatmár zsidóságának 22%-a, Biharnak 10%-a, Ugocsának pedig közel 40%-a jiddis nyelvű. S ebben a dimenzióban közel állnak az észak-erdélyi megyékhez, ahol például 1941-ben Szolnok-Dobokában a zsidók 43%-a, Maros-Tordában 33%-a, Szilágyban 23%-a volt jiddis nyelvű, de ez az arány még Kolozs és Csík megyében is meghaladja a 10%-ot.²⁰

¹⁷ Mislovics Erzsébet: Rabbik, irányzatok, közösségek. In: Bányai et al., 2013. 45–58.

¹⁸ Ami jogosnak tűnik akkor is, ha a jiddis nyelvhasználatot nem feltétlenül feleltetem meg a haszid vallásosság követésével. Rékai Miklós: *A munkácsi zsidók terített asztala*. Budapest: Osiris, 1997. 21.

¹⁹ Glässer Norbert: *Találkozás a Szent Igazzal. A magyar nyelvű orthodox zsidó sajtó cádik-képe 1891–1944*. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2014. 32.

²⁰ Kepecs, 1993. Hogy e viszonylag magas arányban jelenlévő jiddis nyelvű zsidó lakosság nem (vagy nem csupán) az 1939 óta a háború elől menekülő lengyelországi zsidóságból származik, azt a korábbi 1890-es, 1900-as, és 1910-es évek népszámlálásainak vallási és nyelvi adatainak összevetése alapján feltételezem, ahol e területek magas arányú zsidó jelenlétével, hasonló arányú „német” (a korábbiak alapján értsd: jiddis) nyelvhasználat járt együtt, s az egymásra következő népszámlálások *vallásilag zsidó* lakosságú és *nyelvi* rétegeinek számbeli változásai (leginkább emelkedésük) is megegyező irányú együttmozgást mutat.

A hitközségi jelentkezők születési hely szerinti származása és az orthodoxia belső vándorlásának mintái²¹

1945 után a budapesti orthodox hitközségbe tagként jelentkezők származási (születési) helyének bemutatása abból a szempontból lényeges, hogy láthatóvá tegyük, milyen súllyal volt jelen a különböző orthodox régiók lakossága a második világháború utáni budapesti zsidóság életében. Emellett e viszonylag nagyszámú, országosnak tekinthető mintán az is bemutatatható, hogy a háború után tagságot kérelmező több mint ezer ember mikor érkezett a fővárosba, és hogyan alakult a háború előtti és utáni évek, évtizedek belső migrációjának dinamikája.

A második világháborút megelőző időszak (1873 és 1931 között) budapesti orthodoxiájának regionális eredetét Prepuk Anikó házasság ortodox kereskedők kapcsán nyert adatait kiegészítve Karády Viktor és Palásti Mónika elemezte. Megállapításuk szerint a fővárosi orthodoxia „tulajdonképpen egy vidéki rokonnépesség nyúlványának tekinthető, amennyiben [...] a fővárosi ortodox házasságok (különösen a férfiak) meghatározó többsége vidékről vagy külföldről jövő bevándorló volt”.²² A tanulmány eredményeit a Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség által Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala számára 1932 és 1942 között évenként elküldött, a hitközség levéltárában fellelhető

²¹ A következőkhöz összehasonlításképpen: Budapest teljes lakossága 1910-ben 880 371 fő volt. A helyben születettek száma 311 107 volt, míg a jelenlévő népességből 513 956 fő született Magyarország egyéb részein. Ha az általam felállított régióbeosztás szerint csoportosítjuk ezt a több mint félmillió beköltözőt, akkor azt kapjuk, hogy Északnyugat-Magyarországon született a lakosok 23,6%-a, Nyugat-Magyarországon 25,5%-uk, az Alföld és Délkelet-Magyarország régióban a lakosság 28,5%-a, Északkelet-Magyarországon 11,9%, az Északkeleti-Határvidéken 1,4%-uk, az Erdély-Partiumi régióban pedig 9,1%. *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Ötödik rész. Részletes demográfia.* Budapest: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1916. 34–51. A II. világháború utáni időszak belső vándorlásáról a „szórványos adatok mellett” annyit állapít meg a szakirodalom, hogy a belső vándorlásnak „igazi lendületet [...] az 1950-es évek első felének erőltetett iparosítása és az ehhez kapcsolódó munkahelyteremtés” adott, mely 1957-ben érte el a csúcspontját. S az volumenében leginkább az Alföld népes falvait, arányaiban pedig a „többi ország rész aprófalvas térségeit érintette jobban”. Lásd: Dövényi Zoltán: A belföldi vándormozgalom strukturális és területi sajátosságai Magyarországon. *Demográfia*, 2007. 50. évf. 4. szám. 336–337. Az egyes megyékből beköltözőkről adataink a teljes budapesti lakosságra 1955–1956-ból vannak, mikor az orthodox beköltözés forrásunk szerint már erősen lecsökkent. Eszerint az Alföld-Délkelet-Magyarországi régióból érkezett az összes budapesti beköltöző mintegy 50%-a, Északkelet-Magyarországról mindkét évben közel 24%-a, a Nyugat-Magyarország régióból mintegy ötöde és Északnyugat-Magyarországról sorrendben 6,1 és 4,9%-a. *Budapest Statisztikai Évkönyve, 1957.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Budapest Városi Igazgatósága, 1957.

²² Karády–Palásti, 1995. 62.

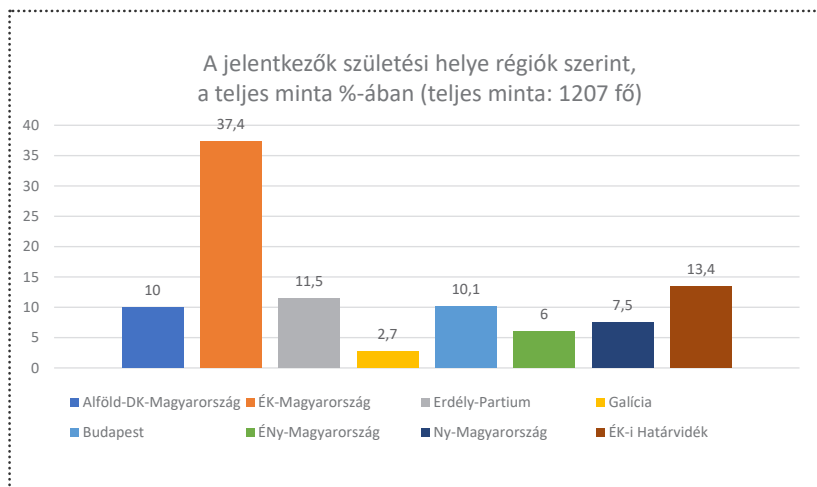
statisztikai adatlapok is visszaigazolják, megerősítik. Az adatlapokon a hitközség nemcsak az aktuális év orthodox híveinek számát adta meg, de a születések és halálozások éves adatait is (a templomok és imahe-lyek, illetve a rabbik és hitoktatók száma mellett). A hívek száma az 1932-es 38 000-ről lényegében végig folyamatos, lassú emelkedés mellett 1942-re 39 765-ig nőtt úgy, hogy a születések és a halálozások összege mindig negatív volt, tehát a hívek számának 1942-ig tartó emelkedése leginkább a pozitív bevándorlási mérleggel magyarázható.²³ Budapest és a vidék ilyesféle kapcsolata egy radikálisan megváltozott társadalmi, demográfiai környezetben ugyan, de 1945 után is fennmaradt, hiszen ebben az időszakban a hitközségbe jelentkezők csupán 10,1%-a volt budapesti születésű, tehát a hitközségi tagság túlnyomórészt a vidéki orthodoxyából rekrutálódott. Hasonló nagyságrendekkel számol a fent idézett kutatásban Prepuk Anikó, majd Karády Viktor és Palásti Mónika is: három különböző időszakban (1873–1895; 1911–1919 és 1920–1931 között) a Budapesten házasuló orthodox férfiak közül a Budapesten születettek aránya sorrendben 12,5%, 10,1%, illetve 17,7%. Ahogyan Frojimovics Kinga írja, a népességveszteség a holokaustt során még a budapesti közösségnél is jobban sújtotta a vidéki zsidóságot, utóbbiban a közösség vesztesége elérte a 78%-ot. A korábban a trianoni Magyarországon működött közel 700 hitközség helyett 1945 nyarának végére 112 hitközség alakult újjá, de többségük kis létszámú volt, sokszor még a közösség alapegységét jelentő 10 fős minjén sem jött össze.²⁴ Így a háború előtti belső vándorláshoz képest az a szándék is a nagyobb települések felé vonzhatta a vallásos zsidókat, hogy rituális közösséget találjanak.

²³ MAOIH Levéltár vegyes anyag. Egyetlen kivétel van: az 1933-as 38 150 fős adat 1934-re 38 081-re esik vissza. A következő évben – s onnan tovább – 1942-ig már folyamatosan emelkedik az orthodox hívek száma. (1932 előtti és 1942 utáni ilyen adatok jelenleg nem állnak rendelkezésünkre.) Emellett, ha az orthodox hitközség által 1932-ben, illetve 1941-ben leadott adatokat (38 000 és 39 708 fő) összevetjük az 1930-as és 1941-es népszámlálások által megadott budapesti zsidóságot összesítő adatokkal (204 371 és 184 453 fő, lásd: Kepecs, 1993.), azt kapjuk, hogy a budapesti orthodoxyia ebben az időszakban a fővárosi zsidóság nagyjából 18–21,5%-át tette ki. (Az adatok további mérlegelése szükséges ugyan, de erre ezen a helyen nincs terem.)

²⁴ Frojimovics, 2008. 374–375.

*Eszék a Kazinczy utcai orthodox központ udvarán, 1950.
Fortepan, Hámori Gyula adománya*

A Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközséghez 1945 és 1971 között 1483 jelentkezési lapot adtak be. Pontos születési adat összesen 1217 jelentkezőről van.²⁵ A táblázatból látjuk, hogy a Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközséghez 1945 után tagként jelentkezők közül leg-

²⁵ E minta elemszáma (1217) nem egyezik az 1945 utáni jelentkezők teljes számával, mivel nem minden jelentkezőnél szerepel a születési helyének adata, illetve több olyan jelentkező is van (52 fő), aki az első elutasítás után később újra beadta tagfelvételi jelentkezését a hitközséghez. Az ilyen jelentkezők adatai természetesen csak egyszer szerepelnek a mutatókban. MAOIH Levéltár, Felvételi adatlapok, 1945–1971.

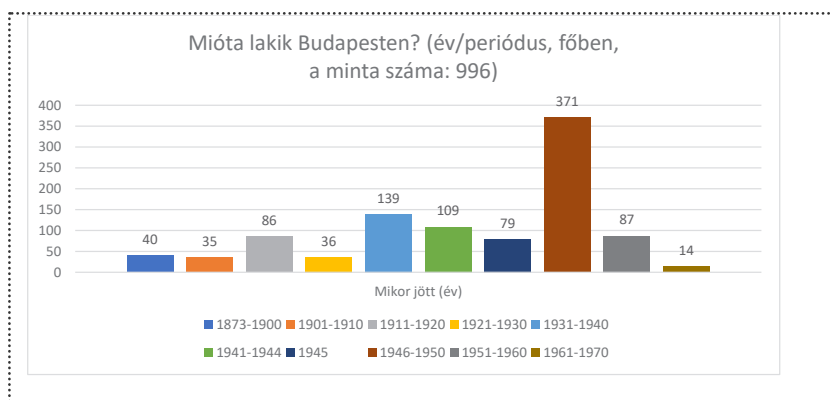
többen (37,4%) az északkelet-magyarországi régióban születtek. Tehát ha a háború utáni jelentkezésekből indulunk ki, a hitközség rekrutációja elsősorban erről a területről származott. Ehhez képest a többi régióból származók jóval kisebb arányban, egymáshoz képest nagyjából egyenlő súllyal voltak jelen. Így az északkeleti határvidékről (Bereg, Ung, Máramaros és Beszterce-Naszód megyéből) származott a jelentkezők 13,4%-a, az erdélyi régióból 11,5%-a. Budapesten született az újonnan hitközségi tagságot kérelmezők 10,1%-a, az Alföld–délkelet-magyarországi régióban 10%, 7,5% pedig Nyugat-Magyarországon, míg a jelentkezők 6%-a származott Északnyugat-Magyarországról. A jelentkezők 2,7%-a Galiciában született. Emellett volt 10 olyan jelentkező, aki egyéb külföldi településekről származott el Budapestre: négy Bécsben, három Csehországban, két jelentkező Odesszában, egy pedig Csernovicban született.

A belső vándorlás dinamikájának alakulása a mintánkban szereplők körében 1873–1970 között

A születési hely és a „mióta lakik Budapesten” kérdésre adott válaszok összevetésével a belső migráció dinamikájának időbeli dimenziói vázolhatók fel. E lehetőség annál is érdekesebb, mivel a jelentkezési lapokról 1873-tól kezdve nyerhetünk adatokat a vándorlásról, így talán bizonyos politikai, történeti eseményeknek a hazai orthodox népesség belső vándorlására gyakorolt hatását is beazonosíthatjuk. Alapvetően 10 éves intervallumonként osztottam be a rendelkezésre álló adathalmazt, ettől csupán azokban az esetekben tértem el, ahol egyes események, történelmi fordulópontok nyilvánvalóan hozzájárulhattak a vándorlás ütemének változásaihoz, ezzel próbálva elérni, hogy a diagramm magyarázó ereje, interpretálhatósága a lehető leghatékonyabb maradjon.

Az 1900 előtti alacsony esetszámok miatt „kerekítettem” a 10 éves intervallumot 27 évre. Hipotézisem, hogy a harmadik periódusban az első világháború és a határváltozások bírhatnak magyarázó erővel, ennek bizonyítására a későbbiekben kísérletet is teszek. 1940 után 1944-et tettem meg határpontként, amikor a belső vándorlás valószínűleg egészen minimálisra csökkent. A következő év [1945] népmozgási adatai pedig már radikálisan más történelmi és életkörülmények között mehettek végbe, mint előtte. 1945 vándorlási adatai véleményem szerint önmagukban értékelendők. A következő periódus [1946–1950] záró évéül a három zsidó vallási irányzat kényszerű egyesülésének dátumát tettem

meg, hogy lássam, hoz-e ez az esemény változást a vándorlási adatokban. Majd 1951–1960 és végül 1961–1970 tekintetében visszatértem a „mechanikus” 10 éves periódusok alkalmazásához.

A tárgyalt időszakban keletkezett jelentkezési lapok tanúsága szerint az első jelentősebb Budapestre költözési hullám az 1911–1920 közötti időszak lehetett. Alább, a régiók közti összevetésben megpróbálom magyarázatot adni a vándorlás volumenében szemmel látható változásokra. 1921 és 1930 között a hitközségbe jelentkezők költözési üteme újra visszaesett, majd az 1930-as években erősen emelkedett. 1941 és 1944 között a zsidóság elemi életlehetőségeinek szűkülésével párhuzamosan nem változott a fővárosba költöző jelentkezők aránya. (Vegyük észre, hogy míg a korábbi periódus 10 évet fog át [1931–1940], addig az 1941–1944 közötti 5 év a vándorlás számaiban alig maradt el attól.) Az 1945-ös évben önmagában is igen magas volt a jelentkezők fővárosba áramlásának üteme. Ha a következő évekre is ezzel az átlaggal számolnánk, az a táblázatunkban egyébként szembetűnően kiemelkedő 1946–1950 közötti ötéves periódus számait is meghaladná. A fővárost célzó vándorlás üteme 1951 után újra lelassult, és az 1960-as években szinte el is tűnt, ebben az időszakban a jelentkezések évi átlaga nem érte el a kettőt.

Nézzük, hogy a vázolt időszakokon belül, a régiók viszonylatában hogyan alakultak a belső vándorlás nyomainak vizsgált mintái. Elöljáróban mindenképpen érdemes figyelembe venni, hogy elemzett csoportunk túlnyomó része az északkelet-magyarországi régióból származik (ahogy láttuk, a teljes általunk vizsgált populáció 40%-a), így az e régióból származók aránya egyes időszakokban felülreprezentált lehet. Egyrészt minden esetben felhívom erre a figyelmet, másrészt a vándorlás

tendenciáit nem csak időszakonként, de régiókként is vizsgálom, így az egyes régiókkal kapcsolatban is pontosabb megállapítást tehetek. A vizsgálat első időszakában (1873–1900) 40 fő jelentkezik a fővárosi hitközségbe. Az igen alacsony elemszám ellenére is érdemes megállapítani, hogy közülük a legtöbben, az ekkor érkezett csoport tagjainak 27,5%-a Galíciában, 25%-a pedig a Pozsony környéki régióban született, míg a Nyugat-Magyarországon születettek a harmadik legnépesebb csoport.

Menyasszony és vőlegény, 1948. Fortepan, Hámori Gyula adománya

1901 és 1910 között összességében kevesebb fővárosba vándorló személy dokumentumai állnak rendelkezésre, de ezen időszak időtartama is rövidebb, mint az előzőleg vizsgált periódusé. A 35 fő 34%-a származik az északkeleti régióból, ami megközelíti az e régióból származóknak a teljes mintában elért arányát. Újra magas, 20% az északnyugati régióból származók aránya, és bár a Galíciából érkezett jelentkezők száma az időszakon belül visszaesett, de a teljes vizsgált népességhez viszonyított részesedésükhöz képest még mindig felülreprezentáltak ebben az időszakban.

1911 és 1920 között 86 fő jelentkezik Budapesten az orthodox hitközségbe. Erre a periódusra esik az első világháború és a trianoni határok időszaka, melynek során orthodox zsidók ezrei találták magukat új államok határain belül. Ebben a periódusban az északkeleti-határvidékről

érkezettek kérték a legnagyobb arányban (37%) felvételüket a fővárosi hitközségbe. A költözések mögött valószínűleg a háborús események jelentik a magyarázatot, hiszen ha éves bontásban vizsgáljuk a „mióta lakik Budapesten” kérdésre adott válaszokat, azt látjuk, hogy az ebből a régióból e periódusban történt költözések 75%-a az öt háborús évre esik. Érdekes ugyanakkor, hogy azok közül, akik Galíciából ekkor érkeztek Budapestre (7 fő), csupán ketten tették ezt a háborús években, a többiek a háború előtt költöztek Budapestre, és ez a háborús eseményeket szintén elszennedő északkeleti régióra is igaz, ahonnan erre az időszakra visszaesett a vándorlás a korábbi periódushoz képest.

Az 1921–1930 közötti periódusban a teljes vándorlás volumene (36 fő) visszaesett. Az egyes régiók vándorlási arányszámai nagyon közel állnak a jelentkezők teljes népességén belüli arányszámához, alig néhány százalékos eltérések mutatkoznak köztük csupán.

1931 és 1940 között jelentősen emelkedett a jelentkezők száma (139 fő). Erre az időszakra esett az első és a második zsidótörvény törvénybe iktatása, illetve az első és a második bécsi döntés értelmében bekövetkezett területi visszacsatolások, továbbá Kárpátalja visszaszerzése. Ebben az időszakban a legtöbben az északkelet-magyarországi régióból jelentkeztek a fővárosi hitközségbe, az összes jelentkező 51,8%-a innen való (ez pedig a régió össznépességén belüli megoszlását is több mint 10%-kal meghaladja).²⁶ Némiképp még az erdélyi (18%) és az északnyugat-magyarországi (7,2%) régiókból származó jelentkezők hányada is nőtt. Tovább csökkent az északkeleti határvidékről érkező kérelmek aránya csakúgy, mint az Alföld–Délkelet-Magyarország felől érkezőké (sorrendben: 10,8 és 4,3%).

Az 1941–1944 közötti 5 évben 109 fő jelentkezik a budapesti orthodox hitközségbe. Abban az időszakban, amikor a zsidó lakosság számára egy időben korlátozott, majd tiltott, később pedig kifejezetten életveszélyes az utazás. Valamelyest kisebb ekkor az északkeleti régióból származó vándorlás nyoma (még a vizsgált teljes népességben elért arányszámnál is csekélyebb, 31,2%). Jelentősen nőtt azonban az északkeleti határvidékről érkező jelentkezők száma és aránya (27,5%). Ez az arány feltehetőleg összefüggésben áll az 1941-ben, Kamenyec-Podolszkijban

²⁶ Az össznépesség itt az általam vizsgált népeiséget jelenti, tehát a Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközségbe, 1945 után tagjelentkezési lapot beadott személyek összességét.

történt tömeggyilkosságokkal – a holokausztt magyarországi történetének kezdetével²⁷ –, s azzal, hogy az elkövetők ebből a régióból szedték áldozataikat, ezzel alkalmasint menekülésre sarkallva az akkori történések túlélőit vagy azokat, akiket akkor nem érintettek az események. Valamelyest nőtt még (10%-ra) az Északnyugat-Magyarországról ekkor Budapestre érkezett jelentkezők száma.

Az 1945-ös év szomorú, de mégis új nyitánya a hazai zsidóság történetének. Az ekkortól Budapestre költözők a vészkorszak túlélői, jelentős számban olyanok, akik a háborús pusztítás során mindenkit és mindent elveszítettek. Az ekkor Budapestre költöző 79 jelentkező több mint fele (50,6%) az északkeleti régióból került a fővárosba. Magas még (a teljes csoporton belüli hányadához képest) az északkeleti határvidékről érkező jelentkezők százaléka (21,5%). Az Északnyugat-Magyarországról beköltöző kérelmezők aránya ebben a periódusban valamelyest csökken (3,8%).

1946 és 1950 között a Budapestre költöző jelentkezők száma jelentősen nőtt, ebben az időszakban 371 fő érkezett. Ez az a háború utáni periódus, amikor a túlélők kénytelenek voltak számot vetni veszteségeikkel. Sok helyütt családjuk mellett vallásos közösségüket is elveszítették, s ha orthodox zsidóként akarták tovább élni életüket, olyan helyre kellett költözniük, ahol még létezett megtartó közösség. Ebben az időszakban csökkent az északkeleti határvidékről Budapestre érkező jelentkezők aránya (10,5%), amit talán a határok fokozatos lezárásával lehet magyarázni. Ezzel párhuzamosan valamelyest nőtt a Nyugat-Magyarországról és az alföldi régióból a fővárosba költöző jelentkezők százaléka (sorrendben: 9,7% és 12,7%). Az 1951-től 1960-ig tartó időszakban (87 fő jelentkezik ekkor a fővárosba) ezek a tendenciák bizonyos tekintetben erősödtek: nőtt a nyugat-magyarországi (12,6%) és jelentősen nőtt az Alföld irányából érkezettek száma (21,8%), tovább csökkent az északnyugat-magyarországi (3,4%), és jelentősen csökkent az északkeleti határvidékről Budapestre érkezettek aránya (3,4%).

Végül 1961 után majdnem teljesen eltűnnek a vidékről való bevándorlásra utaló adatok, ahogyan egyes vidéki városokon (így például Miskolcon, Nyíregyházán vagy Debrecenen) kívül gyakorlatilag az orthodox

²⁷ George Eisen – Stark Tamás: Az 1941-es galíciai deportálás és a kamenyec-podolszkiji tömegmészárlás: a magyar holokausztt első fejezet. *Valóság*, 2014/9. 77–99.

életlehetőségek is megszűntek szinte mindenhol. A 14 ekkori jelentkező közül 7 érkezett Északkelet-Magyarországról, 4 pedig az Alföldről.

A vándorlás alakulása régióként

Érdemes régióként is áttekinteni a migrációs nyomok dinamikáját, hogy lássuk, milyen időszakokban volt erősebb vagy gyengébb az egyes régiókat érintő Budapest-irányú vándorlás.

Az összes Galícia irányából érkező jelentkező (30 fő) 69,9%-a 1920 előtt kérte felvételét a fővárosi orthodox hitközségbe. Ebből is legerősebb az 1891 és 1900 közé eső időszak volt, amikor is innen származott a kérelmezők 30%-a. 1921 után az arányuk erősen lecsökkent (3,3%), majd 1931 és 1940 között ismét emelkedett (13,3%), illetve ebből az irányból még 1946 és 1950 között volt „látható” a vándorlás.

Forrásunk, a Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközséghez beadott jelentkezési lapok eredményei szerint az északkeleti határvidék irányából 1911 előtt csupán szórványos volt a budapesti hitközséghez való csatlakozás. Az összes innen érkező jelentkező (149 fő) csupán 4%-a érkezett 1911 előtt. Jelentősen emelkedik a fővárosi hitközségbe áramlás az 1911 és 1920 közötti időszakban (21,4%). Ezt valószínűleg az első világháború e régióhoz közeli, illetve a régiót közvetlenül érintő eseményei okozhatták. Adataimat talán érdemes itt párhuzamba állítani Prepuk Anikó kutatásával, aki az 1873 és 1895 közötti időszak orthodox kereskedőinek Budapestre vándorlása kapcsán állapítja meg, hogy a „Galícia mentén fekvő megyékből csak elenyésző arányban érkeznek” Budapestre bevándorlók. A „galíciai határ népességmegtartó képessége” a régió határain bőven túlmutató történelmi események okán változott meg időről időre.²⁸ 1921 és 1930 között ismét erősen csökkent az ilyen mozgás (3,3%), majd előbb 1931 és 1940 között valamelyest újra emelkedett (10%) – ennek a vándorlásnak a fele az időszak utolsó két évében, 1939 és 1940 között zajlott, 1941 és 1944 között pedig elérte a 20%-ot. A minta összes határvidéki jelentkezőjének 11,5%-a egyetlen évben, 1945-ben kérte a felvételét Budapesten. Az 1946 és 1950 közötti 5 évben érkezett a régióból arányaiban a legtöbb jelentkező, az összes innen származó kérelmező 26%-a. Azt is láthatjuk azonban, hogy ennek

²⁸ Prepuk, 1988. 48.

a vándorlásnak a jelentős része az időszak első két évében zajlott, s az időszak végére gyakorlatilag megszűnt. És bár 1951 után is jelen volt az ilyen irányból érkező bevándorlók jelentkezése, de ennek aránya a korábbiakhoz képest jelentéktelen.

Az északnyugatról érkező jelentkezők száma (a teljes mintában 64 fő) az 1910 előtti időszakokban egyenletesnek mondható, bár lassan emelkedett (a vizsgált időszak elejének 6,25%-áról 11%-ig). 1911 és 1930 között végig alacsony volt (mindkét évtizedben 3,3%). 1931 és 1940, majd 1941 és 1944 között az innen érkező jelentkezők aránya emelkedik (15,6 és 17,1%). Az eloszlás kiegyenlített a régió trianoni és határon túli területei között, és a vándorlás dinamikájában az 1940-es határrevíziónak sem látható hatása. Ahogy más régió esetében is (és a mintánkban általában), a legnagyobb volument ebből az irányból ugyancsak az 1946 és 1950 között Budapestre érkező jelentkezők adják, ebben az időszakban zajlik az összes innen származó 25%-ának felvétele. Ez csupán csekélyebb részben érinti a határon túli területeket, a kérelmezők 2/3-a a trianoni területekről, Sopron és Győr irányából érkezik a fővárosba. 1950 után ebből az irányból szintén jelentéktelenné válik a belső migráció.

A belső vándorlás a nyugat-magyarországi régió területeiről (az összes innen érkező jelentkező száma: 82) 1930-ig ugyan minden évben érzékelhető, ám a régió teljes vándorlásához képest elhanyagolható: minden 1930 előtti periódusban 5% alatt marad. Ugyan ezt követően emelkedik, de a következő három periódusban sem éri el a 10%-ot. 1946 és 1950 között azonban kiemelkedővé válik: a fővárosi orthodox hitközségbe irányuló összes nyugat-magyarországi vándorlás 43%-a ekkor zajlik le. Majd 1950 után újra erősen csökken, és 1961 után már nem is találkozunk innen érkező kérelmekkel.

Az Alföld–Dél-Magyarország régió Budapestre irányú vándorlási dinamikájának mintáiban és arányszámaiban is – apró eltérésekkel ugyan, de – szinte teljesen ugyanaz érzékelhető, mint amit a nyugat-magyarországi régió kapcsán láttunk (az innen érkező jelentkezések összes száma 1873 és 1970 között 112 fő). Az 1911 és 1920 közötti jelentkezés a régió összes adatának arányaiban magasabb, ekkor meghaladja a 11%-ot (de ha az éves bontásra tekintünk, ugyan a régióban – beosztásom alapján – jelentős mértékben vannak olyan területek, melyek a trianoni határon túlra kerültek, mégis úgy tűnik, hogy sem az első világháború, sem az 1919–1920-as impériumváltások nem magyarazzák az időszakban tapasztalható, egyébként valójában nem túl jelentős emelkedést).

A nyugati régióhoz hasonlóan egyik periódus sem számít a Budapestre vándorlás tekintetében ebből az irányból jelentősnek: a jelentkezők aránya egyik időszakban sem éri el a 10%-ot. Majd 1946 és 1950 között erősödik csak jelentősen: az összes innen érkező jelentkező 42%-a ekkor kerül Budapestre. Az innen érkező jelentkezők aránya 1950 után újra erősen csökkent, de viszonylag magas maradt (13,4%).

Az erdélyi régióból származók (erről a területről összesen 128 fő érkezik Budapestre) vándorlási dinamikája az alföldihez hasonló: 1930-ig szinte jelentéktelen volt (a kérelmek száma egyik periódusban sem érte el a 4%-ot), de 1911 és 1920 között ennél a területnél is láthatunk némi emelkedést (10,1%).²⁹ 1921 és 1930 között újra alacsony volt a Budapestre ebből az irányból érkező jelentkezők aránya (3,9%), majd 1931 és 1940 között jelentősebben, 19,5%-ra emelkedett. 1941 és 1944 között valamennyire újra csökkent (és az ekkor felvételüket kérők túlnyomórészt a második bécsi döntés során újra Magyarországhoz csatolt területen élők közül kerültek ki). Az 1945-ös év az ebből az irányból érkező jelentkezők esetében is jelentős volt, ez az egyetlen év adja az összes innen érkező vándorlás 6,3%-át. A következő öt év pedig ebben a régióban is kiugrónak bizonyult: a jelentkezők 35%-a ekkor érkezett a fővárosba. A vándorlás ugyan a következő tíz évben ez után is megmaradt, de volumene ebből a régióból is csökkent. Az utolsó periódusban (1961–1970) nem találunk olyan jelentkezőt, aki innen és ekkor érkezett volna a fővárosba.

Azok közül, akik 1945 után az orthodox hitközséghez tagnak jelentkeztek, az északkelet-magyarországi régióból érkeztek legtöbben (összesen 420 fő). A jelentkezési lapok tanúsága szerint 1931-ig e régió összes migrálásának arányában igen alacsony volt az innen induló Budapestre vándorlás. 1931 és 1940 között emelkedik először jelentősebben, ekkor zajlik le az összes innen induló vándorlás 17%-a, ami aztán 1941 és 1944 között majdnem a felére esik vissza. Az 1945-ös év adja az ez irányú vándorlás 9,5%-át, a következő öt évben a dinamika hasonló ütemű marad és eléri a 44%-ot. Az erre következő két periódusban pedig a teljes vándorlás csökkenésével párhuzamosan e régióból is egyre kevesebb a fővárosba költöző jelentkezők száma.

Végül a beadott kérelmek tanúsága szerint 120 fő, az összes jelentkező 10%-a született Budapesten.

²⁹ Meggyőző magyarázatot erre az alacsony elemszám miatt, a fentiekhez hasonlóan ez esetben sem tudok adni.

A Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközséghez 1945-től tagként jelentkezők jelentkezéskor aktuális lakóhelyeinek kerületenkénti eloszlása

A fővárosi zsidók lakóhelyi elkülönülése a 18. század végéig a régi városfalak szomszédságában, a város jogi szabályozásainak nyomát viselve alakult. Ezen a környéken jöttek létre a rituális élet első intézményei, imaházak, vágodák, s az itt – az egykori városfalon túl –, a mai Károly körút és Király utca sarkán álló Orczy-ház lett a pesti zsidóság centruma, „afféle urbánus *shtetl*”.³⁰ A környék a városfejlődés későbbi szakaszaiban is megmaradt zsidó városrésznek, ahol „a zsidó–nemzsidó lakóhelyi elkülönülés jól érzékelhető, mindennapi tapasztalat volt”.³¹ Ennek kapcsán Zeke Gyula a szegregáció kifejezést az ahhoz kapcsolódó negatív konnotációk miatt fenntartásokkal használja, mert az „a szerves, hosszabb távon kialakult struktúrákat hirtelen, erőszakosan átrendező folyamatot vetít elénk”.

A Kazinczy utcai orthodox központ, 1946. Fortepan, Hámori Gyula adománya

³⁰ Frojimovics Kinga – Komoróczy Géza – Pusztai Viktória – Strbik Andrea: *A zsidó Budapest*. Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995. 104.

³¹ Zeke, 1990b. 162.

Ő a szegregációt magyarázó tényezők közül a vallási-etnikai csoport-konfliktusok elé helyezi a zsidóság polgári modernizációban betöltött kiemelkedő szerepét, illetve a „vallási hagyományt szigorúbban őrző ortodoxia eltérő társadalmi viselkedését”.³² A világháborút követő időszakban az „eltérő társadalmi viselkedésnek” kényszerű, új dimenziói nyíltak. Hisz azok, akik túléltek a vészorszak borzalmait, többségükben elveszítették családjukat, szüleiket, feleséget, férjet, gyermekeket, megfosztották őket korábbi egzisztenciájuktól, elveszítették egész korábbi életvilágukat. Azt a világot, melynek szabályait magukra nézve érvényesnek, történéseit életükre nézve többé-kevésbé kiszámíthatónak tekinthették.³³ Márpedig az életnek stabil alapot nyújtó életvilág összeomlása, ahogy Németh Krisztina fogalmaz, „radikális cezúra, ami komoly kulturális és társas dezorientációhoz vezet”.³⁴ E radikális cezúra után, traumáktól terhelt próbáltak a jelentkezők a budapesti orthodox hitközségben új közösséget találni a városi tér olyan részében, ahol valamelyest otthon érezhették magukat, mert „az otthon a különböző emberek számára különböző dolgot jelent. ...jelentheti „a dalokat, melyekre anyám tanított», a sajátos módon elkészített ételeket, a mindennap használatos és ismert tárgyakat [...] a személyes szokásokat – egyszóval egy életstílust, amely apró, de fontos elemekből tevődik össze”.³⁵ S részben ezért is lehet az „embercsoportok térbeli elhelyezkedésének kulcsjelentősége” – ahogyan Lyn H. Lofland gondolatait interpretálva Gyáni Gábor írja –, mert a „felduzzadó nagyvárosi társadalomban a puszta tájékozódás, az eligazodás megkívánta megismerés elsőrendű eszközévé a térbeli lokalizáció válik”. Hiszen a „modern városlakó, ellentétben iparosodás előtti társaival, elsősorban a hely, nem pedig a külsőségek alapján azonosítja az őt körülvevő idegeneket”,³⁶ így fontosabbá válik az a tudás, hogy „mi a dolgok térbeli rendje, hogy az ilyen és ilyen identitású (társadalmi hovatartozású) egyének és csoportok [...]

³² Zeke, 1990b. 163.

³³ Alfred Schütz–Thomas Luckmann: Az életvilág struktúrái. In: Hernád Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest: Gondolat, 1984. 156–162.

³⁴ Németh Krisztina: *Életvilág értelmezések. Utak felbomlott világokhoz*. Budapest: Argumentum, 2018. 13.

³⁵ Alfred Schütz: A hazatérő. In: Biczó Gábor (szerk.): *Az idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Budapest: Csokonai, 2004. 80–91.

³⁶ Lyn H. Lofland: *A World of Strangers. Order and Action in Urban Public Space*. New York: Basic Books, 1973. 82.

hol is helyezkednek el a város térképén”.³⁷ A beköltözők tehát a korábbi életvilág hétköznapijainak elemeit, az ismerősség tereit kereshették az új városi térben, amikor legalábbis – vallásos – mindennapjaikban ismerős „ismeretlenek” környezetét keresték. Így természetesen választásukat meghatározta a rituális életmód („életstílus”) intézményi keretei, az imahelyek, vágodák, kóser étkezdék közelsége.

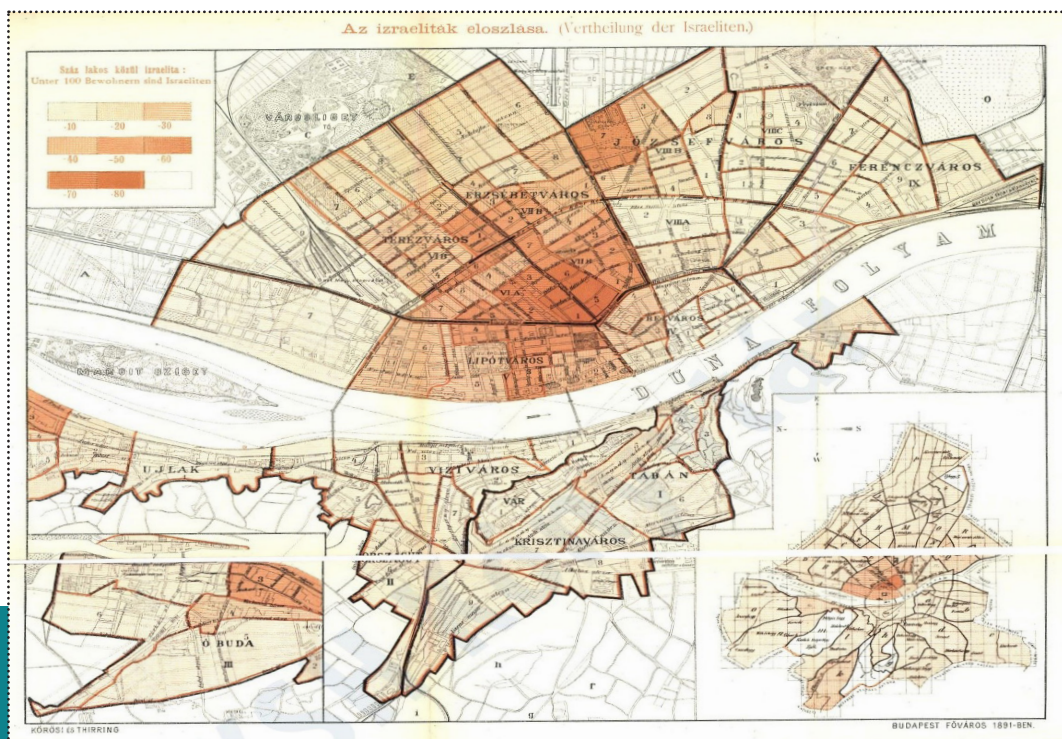
A budapesti zsidók e fejezet bevezetőjében említett lakóhelyi elkülönülése látszik a Kőrösi József adatai alapján készített térképen, mely a fővárosi zsidóság lakótömbönkénti elhelyezkedését mutatja 1891-ből.³⁸ Az orthodox lakosság elkülönítésére tett kísérletet Zeke Gyula, aki az 1927-ben kiadott *Szombat-Almanach*-ban szereplő szombattartó iparosok és kereskedők lakcímei alapján próbálva pontosabban meghatározni az orthodoxok térbeli elhelyezkedését, úgy számolt, hogy az almanachban szereplő 930 név a feltételezett 6000 budapesti orthodox családfő 15%-a. Adatai szerint e csoport 67%-a, míg 1930-ban az összes budapesti zsidónak csak 47%-a élt a VI. és a VII. kerületben.³⁹ Az orthodox házaspárok adatainak elemzése során Karády Viktor és Palásti Mónika is azt találta, hogy az orthodoxia jóval több mint kétötöde 1919 előtt és azt követően is a pesti VII. kerületben lakott: az 1920 és 1931 közötti adatokat tekintve az összes orthodox házaspár 6,8%-a az V. kerületben (ami ekkor magába foglalta a ma a XIII. kerülethez tartozó Újlipótvárost is), 19,5%-a a VI. kerületben, 44,2%-a a VII. kerületben, 15,5%-a a VIII. kerületben és 5,9%-a a IX. kerületben. Összehasonlításképp érdemes megjegyezni, hogy a teljes zsidó népesség 10,9%-a lakott az V. kerületben és „csupán” 32%-a a VII. kerületben. Más kerületekben kisebbek a két adatsor (az orthodox házaspárok, illetve az „össz-zsidóság”) közötti különbségek.⁴⁰

³⁷ Gyáni Gábor: A városi mikroterek társadalomtörténete. In: A. Gergely András (szerk.): *Városnarratívák. (Városantropológiai mintázatok Terézváros példáján. II.)*. Budapest: MTA Politikatudományok Intézete. Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont. 2007–2010. 264.

³⁸ Kőrösi József – Dr. Thirring Gusztáv: Budapest Fővárosa az 1891-ik évben. A népleírás és népszámlálás eredményei. *Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Közleményei* 25/2. 48–49. A térkép a teljes budapesti zsidóság elhelyezkedését mutatja, de vizualitásával az orthodox lakosság elhelyezkedéséhez is jó támpontot nyújt nekünk a későbbiekben.

³⁹ Zeke, 1990b. 174–175.

⁴⁰ Karády-Palásti, 1995. 65.

Az izraeliták eloszlása. Forrás: Kőrösi József–Thirring Gusztáv. Budapest főváros az 1891. évben. Budapest főváros statiszt. hivatalának közleményei. XXV. 1894.

Ladányi János saját adatbázison alapuló kutatásában a második világháború utáni budapesti zsidók (tehát nem csak az orthodox népesség) lakóhelyeinek kerületenkénti megoszlása kapcsán tett megállapításokat. Ezek szerint az eloszlás 1948-ig nem mutat lényegi különbséget a 10 évvel korábbi adatokhoz képest, 1949 és 1956 között azonban komolyabb változások történtek. Vizsgálatai szerint ebben az időszakban emelkedett a bel-budai kerületekben élő zsidó népesség aránya, elsősorban az Erzsébet- és a Józsefváros esetében megindult a kiáramlás a bel-pesti kerületekből, és folytatódott a már korábban elkezdődött tendencia, a zsidó népesség arányának emelkedése a XIII. kerületben.⁴¹

⁴¹ Ladányi, 2002. 83–84.

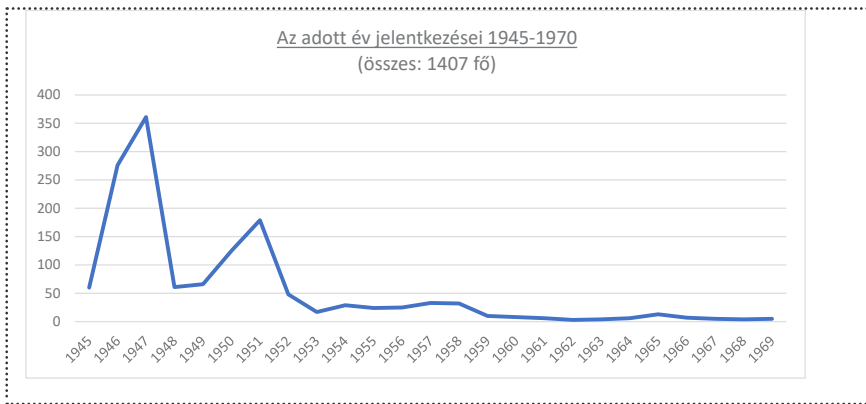
Az 1945 utáni jelentkezési lapokból épített adatbázis tanulságai

Az 1945 és 1971 között a Budapesti Autonóm Izraelita Hitközséghez benyújtott tagjelentkezési lapok lakóhelyre vonatkozó adatainak feldolgozásával arra teszek kísérletet, hogy a világháború utáni időszakra pontosabban láttassam az orthodox lakosság városon belüli eloszlásának újabb tendenciáit.

Amellett, hogy az 1407 fő lakóhelyi adataiból megpróbálom meghatározni, hogyan változott a korábbiakhoz képest kerületenként, esetenként alkerületenként az orthodox zsidó lakosság Budapesten belüli eloszlása, a jelentkezési lapokból nyerhető származási (születési) adatok alapján reflektálni kívánok az itt élő orthodoxia belső differenciáltságára is, mert „az Oktogon környékén lakó orthodox felsőközéposztálytól a Teleki téri, többnyire falusi közegekből érkező, askenáz orthodoxokig és különböző chászid imaházakig igen árnyalt világot képez”.⁴² Az idődimenzióban Ladányi János megállapításával állítanám párhuzamba a budapesti orthodox lakosságra vonatkozó adatsorom értékeit. (A hitközségi tagságot kérelmezők nem minden esetben frissen a fővárosba érkezettek. Vannak, akik már több évtizede Budapesten éltek, de hitközségi tagság után csak időszakunkban, 1945 után folyamodtak. Érdekes, további kutatásra érdemes irány lenne a betelepülőknél fontos szerepet játszó, „kikötő-” vagy „támaszpont”-hatás – olyan „személyek, intézmények vagy körülmények hatása, amelyek az újonnan érkezőnek megadhatják a kezdeti segítséget a beilleszkedéshez”⁴³ – érvényesülésének vizsgálata: hogyan érvényesültek ezek a városi térben, találnánk-e nyomát ezeknek az adatbázisban? Bár ahogyan a későbbiekben látni fogjuk, ennek jeleit feltételezhetjük, ám a jelenség meglétének igazolásához további kutatások szükségesek, melyekre e keretben nem volt lehetőség. Fontos módszertani megjegyzés, hogy az adatok értékelésénél a jelenlegi (lényegében 1950 óta érvényben lévő) kerületbeosztás alapján számoltam.

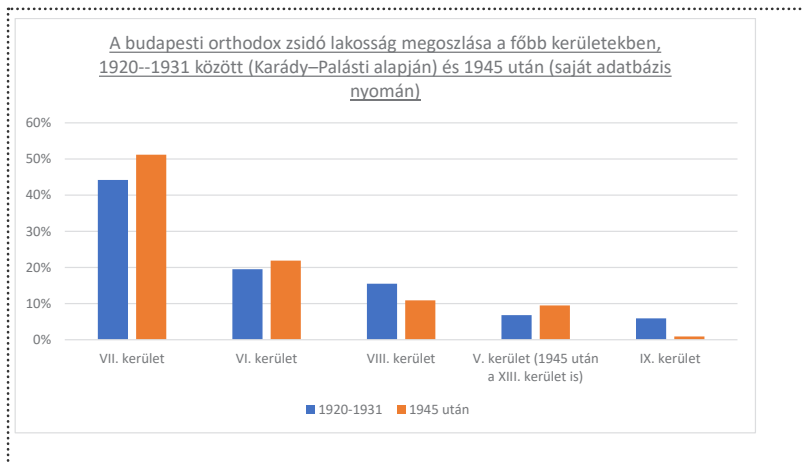
⁴² Glässer, 2014. 35.

⁴³ Frojimovics et al., 1995. 98.

Összesen 1407 jelentkező lakóhelyi adataival dolgozhattam, a jelentkezők éves megoszlását a táblázatban láthatjuk. A jelentkezők száma 1958 után csak egy alkalommal haladja meg a 10 főt, így erre az időszakra érvényes megállapítást nehezebben tehetünk.

Hitközségi tagjelentkezési lapjuk szerint az 1945-től 1970-ig jelentkezők 51,2%-a VII. kerületi címen lakott, 21,9% volt VI. kerületi, és 10,9% a VIII. kerületben élt. A XIII. kerületben lakott a jelentkezők 5,8%-a. A jelentkezők 3,7%-ának volt V. kerületi és 2,8%-uknak XIV. kerületi lakcíme. A többi kerületből érkezők aránya nem éri el az összes jelentkező 1%-át sem, még a IX. kerület sem (0,92%). Ha összevetjük a feltárt adatokat a Karády Viktor és Palásti Mónika által nyert (az 1920 és 1931 közötti időszakra vonatkozó) eredményekkel,⁴⁴ a következő eredményt kapjuk:

⁴⁴ Karády – Palásti, 1995. 65.

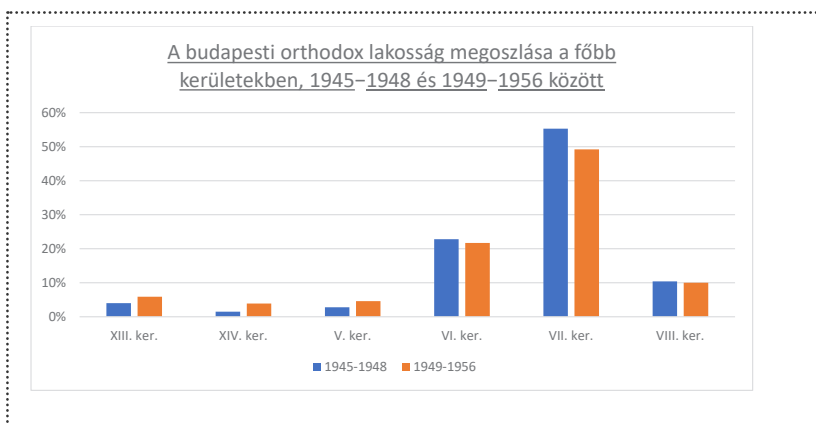
A két adatsor összevetése alapján talán megerősíthetjük Zeke Gyula megállapítását, aki a világháború küszöbére a szegregáció fölerősödését mutatta ki (a VI. és a VII. kerület vonatkozásában), a ferencvárosi és józsefvárosi arányszámok csökkenésével (és Újlipótváros „szerepének” emelkedésével). A holokauszt hatása ilyen mélységben nagyon nehezen értékelhető, így nem állíthatom, hogy hasonló folyamatok játszódtak le 1945 után is, mint amiket Zeke Gyula világháború előtti adatai jeleznek, de épp a holokauszt borzalmi okán nem elképzelhetetlen a további „összehúzóds”.⁴⁵

*Esküvő a Kazinczy utcai orthodox központ udvarán, 1950.
Fortepan, Hámori Gyula adománya*

A következőkben Ladányi János eredményeivel kívánom összevetni adataimat, annak megállapítása céljából, vajon a budapesti orthodox népesség körében hasonló tendenciák jelennek-e meg az 1945-öt követő két periódusban, 1945 és 1948 között, majd 1956-ig. (Az alábbi grafikonon a saját adatbázisomból nyert, időben egymást követő adatok láthatók.)

⁴⁵ Zeke, 1990b. 177. Ugyanakkor bár Zeke Gyula megállapításai a teljes zsidó népességre vonatkoznak, ezzel együtt, például a V. (XIII.) kerület kapcsán figyelemre méltó az egyezés.

Emlékezzünk: Ladányi, munkájában 1948 után a fővárosi (teljes) zsidó népesség bel-budai és XIII. kerületi arányszámainak emelkedését és a belső pesti kerületekből való kiáramlását állapítja meg.⁴⁶ Az időszak orthodox zsidóságának kapcsán erre az időszakra semmiképp sem számolhatok be a bel-budai jelenlét emelkedéséről. 1948 után azonban szemmel láthatóan csökken a belső-pesti kerületek arányszáma, sőt mivel az mindkét korábbi „orthodox kerületet” egyaránt érinti, kifejezetten tendenciózusnak tűnik, illetve az orthodoxok körében is emelkedik valamelyest az alapvetően a neológ zsidók „bázisának” számító XIII. kerület jelentősége. Lassú emelkedést látunk az V. kerületben, és az orthodox lakosságon belül a külső pesti XIV. kerület jelentősége is nő. Érdeemes visszautalni most arra, amit Zeke Gyula megállapítása kapcsán vehettünk észre: ha az 1920 és 1931 közötti időszakhoz képest az 1945 utáni orthodoxia kapcsán a szegregálódás („összehúzóds”) erősödését láttuk is, ez 1948 után mindenképpen csökkent.

Végül azt vizsgálom, hogy az orthodox jelentkezők által lakott kerületek között a származási (születési) helyek dimenziójában kimutathatunk-e jelentős különbségeket, azaz visszatükrözi-e a városon belüli lakhelyválasztás a fővárosi orthodoxia (származási helyhez köthető) differenciáltságát? Az adatok értelmezéséhez segítségként táblázatos formában ismét közlöm a vizsgált orthodox lakosság régiókénti származási helyét:

⁴⁶ Ladányi, 2002. 83–84.

Északkelet-Magyarország	452 fő 37,40%
Nyugat-Magyarország	91 fő 7,50%
Északnyugat-Magyarország	73 fő 6%
Alföld-Délkelet-Magyarország	121 fő 10%
Erdély-Partium	139 fő 11,50%
Északkeleti- Határvidék	162 fő 13,40%
Budapest	122 fő 7,50%
Galícia	32 fő 2,70%

Az orthodox lakosság régiónkénti származási helye, saját szerkesztés.

Mintám orthodox lakosságának legnagyobb hányada 1945 után a VII. kerületben, Erzsébetvárosban lakott. Jelentkezéskor a teljes csoport 42,3%-a, 596 fő ehhez a kerülethez tartozó lakcímet adott meg. Kőrösi József fenti térképén az látszik, hogy a 19. század végén a kerület a zsidó lakosság elterjedése szempontjából két, többé-kevésbé jól elkülönülő részre oszlott: a kerület belső része, mely a legkorábbi pesti zsidó letelepedés vidéke (itt található – egészen 1937-es lebontásáig – a sok szempontból a zsidó élet egyik központjának számító, fentebb már említett Orczy-ház), itt élt a kerületi zsidóság jelentős része. A körúton túli rész ugyan szintén jelentős zsidó lakossággal bír, de ritkábban lakott, mint az Orczy-házhoz közelebbi kerületrész (alkerület). Ha saját forrásunk adataiból számolunk, a két kerületrész hasonlóan elkülönül: a kerület orthodox lakosságának 78,7%-a az 1945 utáni időszakban is a belső területen élt (az orthodox jelentkezők teljes csoportjának 33,3%-a élt ebben a viszonylag kis területű kerületrészben), a körúton túl pedig 21,3%. A Kőrösi által vizsgált és az 1945 utáni időszak között lényeges különbség, hogy a Külső-Erzsébetvárosban (Kőrösi térképén az 5–6-os számokkal jelzett alkerület) igen

gyérnek látszik az orthodox jelenlét, ami nem csoda, hiszen a kerület része, a *Csikágó*, csak a 19. század utolsó évtizedében épült fel – ám már 1941-re a főváros legsűrűbben lakott negyedévé lett.⁴⁷ Szempontunkból ez azért lényeges, mert bár orthodox lakosságát vizsgálva jócskán elmarad a Belső-Erzsébetvárostól, de lakosságszámát és orthodox intézményeit (imaházait, vágodáit) figyelembe véve az 1945 utáni időszak kapcsán is a város egyik jelentős orthodox alközpontjának tekinthetjük.

Azt, hogy a Belső-Erzsébetvárosban milyen jelentős volt az orthodoxia létszáma, talán legjobban az itteni utcák, vagy akár egyes épületek mintánkban való előfordulásának gyakorisága jelzi. Ha csak három rövidebb keresztutcában (a Rumbach Sebestyén, az Akácfa és a Kertész utcában) lakó jelentkezőket számoljuk össze, többet kapunk (139 fő), mint ha a bármely másik kerületből származó összes jelentkezőt vennénk, a VI. kerületet kivéve, de a VIII. kerületet is ideértve. Bizonyos épületek, házsámok gyakori előfordulása pedig azzal kecsegtet, hogy sikerül „támaszpontokat” beazonosítani, tehát olyan személyeket vagy intézményeket, akik segíthettek a városba költözőknek a beilleszkedésben, a tájékozódásban.⁴⁸ Ezek pontos meghatározása nehéz, bár van olyan Király utcai cím, amely 15 jelentkezőnél szerepel, illetve Dob utcai lakóhely, amely 14 jelentkezősi lapon tűnik fel. Talán a Dob utca 12., a Chevra Kadisa egykori központja lehetett ilyen támaszpont, mivel az erről a címről jelentkező 7 fő között találunk Chevra-alkalmazottat, két hitoktatót, „alkalmi kántort” és sameszt is. Lehet, hogy a Chevra Kadisa segítette valahogyan, ha máshogy nem, de átmeneti szállással ezeket a – tevékenységük alapján valószínűsíthetően valóban „streng” – vallásos orthodoxokat. („Támaszpontként” szolgálhatott a tanulmány elején olvasható interjúrészletben szereplő lakás is, hiszen a szóban forgó beköltöző mellett később egy Szatmárból származó, családos mesgiah is ezt a címet megadva jelentkezett tagnak a hitközségben.)

Ha a VII. kerületi címet megadóok származási helyére tekintünk, szintén érdemes a korábbiak szerint különválasztani a Külső- és a Belső-Erzsébetvárost. Igazán jelentős különbség nincs a két kerületrész között, de míg a belső részen az átlagnál valamivel magasabb az Északkeleti-Határvidékről származók (itt 15,8%) és alacsonyabb a Galíciában születettek aránya (pedig talán azt gondolhatnánk, hogy a két, orthodoxián belül is hasonló

⁴⁷ Berza László (szerk.): *Budapest Lexikon 1*. Budapest: Akadémiai, 1993. 311.

⁴⁸ Frojimovics et al., 1995. 98.

vallási kultúrájú vidékről származók „együtt mozognak” a városi térben – feltéve persze, hogy a modell használható, és az adatok is alkalmasak az efféle interpretálásra). A körúton túl viszont az átlagnál jelentősen magasabb a Nyugat-Magyarországon és az Alföld–DK-Magyarországon születettek aránya (sorrendben 11% és 15%).

A VI. kerületben, Terézvárosban lakott az orthodox jelentkezők 18%-a, 253 fő. Ezt a kerületet is két alkerületre oszthatjuk, a Király utca–Paulay Ede utca mentén fekvő központi részre – ezen a szűk területen élt a kerületből orthodox hitközségi tagnak jelentkezők 42,3%-a, a fizikai térben sem elkülönülve a Belső-Erzsébetváros orthodox zsidóságától, mivel a Király utca páratlan oldala oda-, míg a páros oldala már a VI. kerülethez tartozik. E kerületrész jelentkezői tulajdonképpen három utcában laktak, hiszen vagy a Paulay Ede utcában, vagy a Király utca páros oldalán, vagy az akkori Kazár, ma már Székely Mihály utcában élt az e kerületrészből jelentkezők majdnem egésze. A „maradék” VI. kerületben az orthodox jelentkezők jóval nagyobb területen, elszórtabban éltek: a VI. kerületet tekintve a Kőrösi-féle térkép ábrázolta adatokhoz nagyjából hasonlít az 1945 utáni eloszlás. A Külső-Terézvárosban nem alakult ki olyan „orthodox világ”, mint a vele egy magasságban lévő VII. kerületi *Csikágóban*, annak a környéknek a társadalmi státusza is egészen más volt, mint VII. kerületi szomszédjának. Itt „támaszpont” talán az Eötvös utca 19. lehetett, egyrészt a Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitfelekezet Központi Irodájának egykori székhelye, másrészt itt lakott Kahán-Frankl Samu, az Orthodox Központi Iroda vezetője. Kilenc olyan személy adta be hitközségi jelentkezését, aki ezt a címet (Eötvös utca 19.) jelölte meg sajátjaként. Érdekes módon négyen ugyan a pozsonyi orthodoxia vonzáskörzetében, Északnyugat-Magyarországon születtek, de ketten bőven 1950 után jelentkeztek, amikor Kahán-Frankl Samu már nem élt Magyarországon.

Lakói származási helyeit tekintve a Belső-Terézváros annyiban hasonlít a Belső-Erzsébetvárosra, hogy az Északkeleti-Határvidékről származók itt is magasabb arányt képviseltek az orthodox jelentkezők körében (15,9%, ami szinte megegyezik a szomszédos kerületrész hasonló adataival), de míg ott az átlagnál valamivel alacsonyabb volt az Alföldről elszármazottak aránya, itt magasabb (13%). A Külső-Terézvárosi részen a Pozsony környéki, Északnyugat-Magyarországról és az Erdélyből származók aránya volt magasabb az átlagnál (9,6% és 14,4%).

A VIII. kerület (Józsefváros) adta a harmadik legtöbb személyt a mintánkba: 126 főt, ami az összes budapesti jelentkező 9%-a. Érdekes, hogy az innen jelentkezők aránya messze elmarad a VI. és VII. kerületben élőkétől. Pedig akár az orthodox házasok 20. század első harmadából származó adataira nézünk (1920–1931 között VI. kerületiek: 19,5%, VIII. kerületiek: 19,5%),⁴⁹ akár a Zsidó Világkongresszus Magyarországi Tagozata Statisztikai Osztályának Közleményeiben megjelenő adatokra (1946-ban, Budapesten, VI. kerületben 18 272, a VIII. kerületben 11 444 zsidó lakos)⁵⁰ tekintünk, a különbség itt jóval jelentősebbnek tűnik, mint amit a fenti adatok sugallnak. Az itteni címet megadó jelentkezők származása alapján ez a kerület jól megkülönböztethető az előbbiektől: jóval alacsonyabb körükben az Alföld–Délkelet-Magyarországon, az Északnyugat-Magyarországon és az északkeleti Határvidéken (!) született orthodox (sorrendben: 4,8%, 3,9% és 10,3%), viszont az átlagnál magasabb a galíciaiak (7,9%) és érdekes módon a Budapesten születettek (17,4%) aránya.

A XIII. kerületben lakott az összes jelentkező 5,1%-a. Az adatok alapján a fentebb tárgyalt kerületekhez képest az Újlipótváros nem vált az orthodox lakosság gyakran választott lakóhelyévé, bár ahogyan korábban láttuk, jelentősége körében is emelkedett. (Vagy talán arról van szó, hogy a frissen érkezők számára nem elsőrendű célpont, mert kevésbé biztosít „ismerős” környezetet, mint a VI., VII. kerület „orthodoxabb” utcái.)

Lakói közül az Északnyugat-Magyarországon születettek aránya haladja meg több mint kétszeresen a teljes sokaságra mért átlagot (13,7%), és az Északkelet-Magyarországon születetteknek is magasabb a részese-
sedése. Alacsonyabb viszont az Északkeleti-Határvidékről származók és a Budapesten születettek aránya (6,8% és 5,4%).

Végül vizsgáljuk az V. és a XIV. kerületet, ahol a jelentkezők 3,1%-a, illetve 2,4%-a lakott. A származást tekintve azonban ebben a két kerületben a legmagasabb az Északkelet-Magyarországon születettek aránya (52,2% és 53%), és kisebb mértékben ugyan, de az alföldi régióban születettek is az átlagosnál magasabb arányban éltek itt (15,9% és 11,8%).

Nehéz olyan kerületet meghatározni tehát, melyet különösen jellemezne egy-egy régió, illetve az adatok alapján régiókhoz sem könnyű egy-egy kerületet jellemzőként hozzárendelni. Az átlagoktól való legma-

⁴⁹ Karády – Palásti, 1995. 65.

⁵⁰ Idézi Frojimovics, 2008. 378.

gasabb eltérések azonban a következők: a Külső-Erzsébetvárosban az Alföldi régió magasabb átlaga (15% a 10%-hoz képest), a VIII. kerületben a budapestiek (17,4% a 10,1%-hoz) és a Galíciában születettek (7,9% a 2,7%-hoz képest) magasabb átlaga és ugyanitt az alföldiek alacsonyabb átlaga (4,8% a 10%-hoz képest). A XIII. kerületben az Északnyugat-Magyarországon (Pozsony környékén) születettek magasabb (13,7% a 6%-hoz) és az Északkeleti-Határvidékről származók alacsonyabb átlaga (6,8% a 13,4%-hoz képest). Az V. kerületben az északkelet-magyarországiak és az alföldiek magasabb aránya (52,2% a 37,4%-hoz és 15,9% a 10%-hoz képest) és ugyanitt a Nyugat-Magyarországon születettek és az Északkeleti-Határvidékről származók alacsonyabb arányszámai (2,2% a 7,5%-hoz és 13,4% a 6,8%-hoz), végül a XIV. kerületben az északkelet-magyarországiak átlagnál magasabb (53% a 37,4%-hoz) és az északkeleti-határvidékiek alacsonyabb aránya (8,8% a 13,4%-hoz képest) különösen figyelemreméltó.

Zsidó család, 1948. Fortepan, Hámori Gyula adománya